

УКРАЇНЦІ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена одній із найменш досліджуваних тем українознавства – українському етносу, який мешкає на території колишнього СРСР. Автор наголошує на створенні ґрунтовного дослідження «східнодіаспорної» тематики, яке б могло висвітлити проблеми українців на пострадянському просторі та можливості їх подолання.

Ключові слова: український етнос, діаспора, пострадянські країни, ґрунтовне дослідження, еміграційна політика.

Статья посвящена одной из наименее исследованных тем украиноведения – украинскому этносу, проживающему на территории бывшего СССР. Автор подчёркивает на необходимости создать основательное исследование «восточнодиаспорной» тематики, которое бы могло осветить проблемы украинцев на постсоветском пространстве и возможности их решения.

Ключевые слова: украинский этнос, диаспора, постсоветские страны, основательное исследование, эмиграционная политика.

The article is devoted to one of the less researched topics of Ukrainoznavstvo – Ukrainian ethnos on the territory of former Soviet Union. Author emphasized necessity of creation of detailed research of «East Diaspora theme» which could clear up problems of the Ukrainians living on the post-Soviet territories and possibility of their overcoming.

Key words: Ukrainian ethnos, Diaspora, post-soviet countries, detailed research, emigration policy.

Регіони розселення (у тому числі вплив на нього соціально-економічних і ландшафтних умов) та динаміка чисельності українського етносу на теренах пострадянських (окрім України) держав (так зв. Східної діаспори), форми його самоорганізації (у тому числі в історичній ретроспективі) та взаємодії з країнами оселення та матірною країною, політика Української держави щодо своїх закордонних співвітчизників та проблеми їхньої самоідентифікації є й до сьогодні одними з найменш досліджених тем вітчизняних та української зарубіжних історії, географії, статистики, демографії, етнографії, соціології, політології, а також історичної географії. Історіографія питання нараховує незначну кількість монографічних праць, у яких висвітлюється еміграція українського населення, міститься лапідарний опис місцевостей, що їх обрали для поселення вихідці з України, представлені історія та форми їхньої самоорганізації. Водночас майже всі вони характеризують хронологічно обмежені періоди та окремі регіони (Латвія, Казахстан, Молдова, Далекий Схід, Башкортостан). Намаганням узагальнити та систематизувати названі питання позначені праці Ф. Заставного «Східна українська діаспора» (1992) та І. Винниченка «Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис»

(1992). Однак ці роботи лише побіжно торкаються деяких аспектів теми і залишають без відповіді інші важливі, зокрема: особливості формування й розміщення українського етносу протягом різних історичних періодів на певних територіях; динаміка мовної та етнічної асиміляції; вплив політичних та ландшафтних умов на вибір місць оселення переселенців та ін.

Відсутні також праці, які б наочно – передовсім, за допомогою карт та світлин – ілюстрували процеси добровільного та примусового переселення, демонстрували час створення українцями населених пунктів, а також характеризували їхню частку в загальній людності окремих територій, у складі контингентів пенітенціарної системи (за підрадянської доби), давали уявлення про регіоналізацію стану збереження зарубіжними українцями національної самосвідомості та ступінь їхньої інтеграції в іноетнічне середовище, як також характеризували часовий аспект цих явищ. Виданий 1992 р. атлас «Українці. Східна діаспора» є першою спробою дати відповіді на деякі з означених питань.

Причин такого стану проблеми декілька. Так, проіснувавши кілька років, припинили свою діяльність (не через небажання працівників) відділ дослідження

української діаспори Інституту соціології НАН України, Інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, інші подібні структурні підрозділи, зокрема, відповідний відділ Інституту Росії та країн СНД НАН України (як і сам Інститут).

Значну увагу керівники наукових інституцій приділяли студюванню історії та сьогодення Західної діаспори. Завважимо, що діаспора не відчувала браку уваги до себе з боку вчених та дослідників західного українського зарубіжжя. НТШ у США, Канаді та Західній Європі, Українська Вільна Академія Наук у США та Канаді, Український інститут Гарвардського університету (США), Канадський Інститут Українських Студій, Український Вільний Університет (ФРН), українознавчі катедри в університетах Канади, США, Австралії, інших країн мають вагомі досягнення в цій царині. 1998 р. українськими науковцями США та Канади започатковано діяльність Інституту дослідів української діаспори, метою якого «є дослідити сучасний стан усіх аспектів української діаспори у Сполучених Штатах Америки й Канади, її потреби та спроможності».

Іншим аспектом предмета дослідження, який «заявив про себе» лише після зруйнування СРСР, є політичний. Очевидно, що потенціал українського електорату в пострадянських країнах, з яким так чи інакше матимуть справу й рахуватимуться провідні політичні сили цих держав, повинен активно використовуватися з метою врахування політичних та інших інтересів України в процесі реформування зовнішньої політики країн СНД та Балтії. Очевидно також, що інтересам України відповідає збереження впливу Києва на східне українство, а це вимагає виключно узгодженої діяльності не лише українських зарубіжних інституцій в цьому напрямку. Отже, і з точки зору політичної, проблематика сучасної східної української діаспори також потребує серйозного вивчення, орієнтованого на практичне застосування з урахуванням можливостей зарубіжного українства в забезпеченні підтримки Української держави, зміцненні економічних зв'язків, позитивного впливу на релігійну ситуацію в Україні, поверненні з-за кордону культурних цінностей тощо.

Щодо навчально-освітнього аспекту «діаспорної» тематики. Нині в освітніх закладах (як середніх, так і вищих) вона, попри очевидну важливість, «тримається» лише на ініціативі незначного числа національно свідомих педагогів. Курс «Українське зарубіжжя» («зарубіжне/закордонне українство», «українська діаспора») відсутній на титульному листі навчальних планів. Вислід цього – небажання вже згаданих патріотично налаштованих освітян братись до написання спеціалізованих підручників та навчальних посібників.

Чи є українці в пострадянських державах політичним, історико-географічним та соціально-економічним явищем? Відповідь на це запитання має дати, на наше думку, ґрунтовне дослідження східнодіаспорної тематики за таким планом:

I. Економічні та політичні чинники еміграції з України на схід у XIII – XXI століттях

На цьому етапі вивчається український етнічний простір та державні кордони від часів Київської

Русі до кінця XX ст., аналізуються джерела становлення еміграційного потенціалу на території України: стан та зміни в сільському господарстві та промисловості, заробітки, система податків та землекористування, інші чинники економічної (заробітчанської) еміграції. Досліджуються політичні причини: переселення з районів бойових дій та загарбницьких нападів; репресії правлячих режимів проти своїх «противників», яких було заслано (учасники визвольних змагань та їхні симпатки, представники національно свідомої інтелігенції, заможне селянство, духовенство та віруючі, репатріанти); евакуація цивільного населення під час Першої та Другої світових війн; переселення на землі «колонізаційного фонду» (1920-1940-ті рр.); наслідки кампаній «освоєння» цілих земель (1950-1970-ті рр.), «всесоюзних», «комсомольських» та подібних «новобудов» тощо. Пильної уваги потребує вивчення культурної еміграції – переїзд на тимчасове або постійне місце проживання до центрів освіти, науки, культури.

II. Регіони української колонізації та українські етнічні землі

Цей етап має розпочатись характеристикою автохтонного українського населення в Білорусі, Росії, Молдові. Досліджується також вплив ландшафтних умов на вибір місць оселення українців. Аналізується еміграційна політика держави як визначник місць розселення. Визначається час заснування осель у регіонах компактного розселення українців (Північні Слобожанщина та Кавказ, Сибір, Казахстан, Далекий Схід, Урал). Досліджується територіальний аспект національно-культурного самовиявлення. Характеризуються форми самоорганізації у XIX – на початку XX ст. (Товариства, братства, громади, фольклорно-мистецькі колективи тощо). Обов'язковим є висвітлення здобутків доби «українізації» (1920-1930-ті рр.) на Північному Кавказі, Північній Слобожанщині, Далекому Сході, у Казахстані, Сибіру, Москві, Ленінграді, як також ліквідація всіх форм національного самовиявлення на початку 1930-х рр. та її наслідки. Характеризуються національна політика царської Росії, СРСР та пострадянських держав. Висвітлюється політика незалежної України щодо зарубіжних українців, зокрема, Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року» (її завдання та стан виконання), Державна програма співпраці з закордонними українцями на період до 2010 р. та ін.

III. Соціально-демографічний аналіз українського етнокомпоненту

Складовими цього етапу дослідження є аналіз матеріалів переписів населення, ревізій (XVI – половина XIX ст.) та поточного обліку етнічного складу населення в царській Росії та СРСР, як джерел інформації про українців у XIX – XX ст., зокрема, в районах компактного проживання та дисперсного розселення. Важливою є ілюстрація, зокрема, картографічна, регіональних особливостей активізації національно-культурної діяльності українських громад наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., а також сучасних форм самоорганізації українського етнокомпоненту. Обов'язковою є характеристика причин повернення українців на історичну батьківщину

від середини 1980-х років та регіональних особливостей цього процесу. Очевидно важливим є й прогноз розвитку українського закордонного етнокомпоненту (етнічна ідентичність, чисельність) та його взаємодії з Україною.

Очевидно, що результати цього дослідження матимуть як пізнавальне значення (зокрема, мають увійти до відповідних курсів середніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, стати в

нагоді культурно-просвітницьким інституціям при підготовці ними відповідних заходів), так і важливе практичне. Зокрема, вони заслуговуватимуть на врахування при створенні загальнодержавних та регіональних програм підтримки закордонних українців, програм та проєктів міжнародної співпраці на регіональному рівні, у міждержавних переговорних процесах тощо.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор, проректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили;
Колісниченко А. І., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

© Винниченко І. І., 2010

Стаття надійшла до редакції 19.02.2010 р.